

FIGYELŐ

Karsai László

A VÉGSŐ DÖNTÉSKÉPTELENSÉG*

A holokauszt a magyarországi és a nemzetközi történettudomány egyik legjobban feldolgozott és dokumentált témája. Hatalmas mennyiségű levéltári iratanyag maradt ránk, naplók, levelek, fényképek, visszaemlékezések sora látott már eddig is napvilágot. 1945 után Nürnbergtől Budapestig és Szófiától Pozsonyon át Varsóig náci háborús bűnösök, kollaboránsok sorát állították bíróság elé, és ezekhez a perekhez óriási mennyiségű eredeti iratanyagot gyűjtöttek össze. Mégis, fájóan keveset tudunk nagyon sok fontos és érdekes témáról. Nem tudjuk például azt sem, Hitler miért, és pontosan mikor adott utasítást az európai zsidók lemészárlására. Kádár Gábor és Vági Zoltán eddig elsősorban a magyar zsidók gazdasági „megsemmisítésével”, vagyis kirablásukkal foglalkozott.¹ Most megjelent könyvük bevezetőjében megjelölik céljukat: tisztázni szeretnék volna, hogy „kik, mikor, milyen körülmények között és milyen motivációk alapján döntöttek majdnem félmillió állampolgár Auschwitz-Birkenauban hurcolásáról”.(15.) Az alábbiakban először könyvük módszertani-elméleti bevezetőnek szánt részével, majd az 1944. március 19. utáni magyarországi események általuk adott interpretációjával foglalkozunk. Azt kívánjuk bizonyítani, hogy a szerzők nem ismerik kellő mélységben a holokauszt európai és magyarországi történetét, mértéktelenül és mérhetetlenül eltúlozzák egyes személyek, főleg és elsősorban Endre László 1944-es belügyi államtitkár szerepét. A nemzetközi perspektíva hiánya, és a biográfusok körében nem ritkán előforduló „szereptévesztés”, nevezetesen az, hogy saját művük „főhősét” a valóságosnál jóval nagyobb szeretnék látni, mint azt részletesen bizonyítani fogjuk, olykor szelektív, sőt manipulatív forráshasználattal párosulva nagyon is vitatható, és a döntő kérdésben egyértelműen hibás eredményekhez vezetett.

Mielőtt alaptézisük ismertetésébe és vitatásába bocsátkoznánk, előre kell bocsátanunk azon szilárd meggyőződésünket, hogy a szerzők nem egy, hanem két, különböző időpontban és céllal keletkezett kéziratukat próbálták egy könyvbe „összefésülni”. Könyvük *Bevezető*-jét egyfajta elméleti alapvetésnek szánták, amelyben, egyébként igen sok tárgyi tévedéssel, hibával tűzdelve, de

* *Kádár Gábor – Vági Zoltán: A végső döntés.* Berlin, Budapest, Birkenau 1944., Jaffa Kiadó, Budapest, 2013, 279.

¹ *Kádár Gábor – Vági Zoltán: Aranyvonal.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001., valamint: *uők: Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Jaffa-HAE Kiadó, Budapest, 2005. Utóbbi könyvük egy része Ungváry Krisztián akkor még kézirat formában létező munkájának szó szerinti átvétele, melyhez Ungváry engedélyét nem kapták meg, bár előszavukban ennek ellenkezőjét állítják. Erről lásd: *Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Jelenkor Kiadó, Budapest, 2012., 7/5. j.

megkísérelték összefoglalni az etnikai tisztogatások, a népirtások történetét (11–33.). A *Hitler végső döntése* címet viselő fejezet a német döntéshozatali mechanizmussal foglalkozik. A III. fejezetben ismét, a szerzőktől szokatlanul sok történelmi tévedéssel teli összefoglalót próbálnak adni az etnikai tisztogatások Kárpát-medencei 19–20. századi történetéről.² Ha már tárgyalják a 17–19. századi gyarmatosítás történetét, meg kellett volna említeni a fehér faj felsőbbrendűségét igazolni próbáló ideológiákat is. (19.) A népi németek zöme a második világháború végéig Hitler őszinte, lelkes híve volt, a 1945 után kitelepítésüket széles polgári, paraszti és munkástömegek is helyeselték, a deportáltak ingóságait, vagyonát széthordták, ingatlanjaikat elfoglalták. Nem csak elűzték a *Volksdeutsch*-okat, ők milliószámra menekültek már 1944–1945-ben Nyugat felé a Vörös Hadsereg elől. (20. és 25.) Tekintsük csak elütésnek, figyelmen kívül, hogy Katyn helyett Katynyt írtak, vagy azt, hogy másutt „fajtvörvények”-et olvashatunk „fajvédelmi”, vagy „faji”-törvények helyett. (23. és 63.) Nem igaz, hogy az eutanázia-programot a nácik csak az egyházi tiltakozás hatására állították le, országos felháborodás volt kibontakozóban, von Galen münsteri püspök és társai széles tömegek aggodalmainak, félelmeinek adtak hangot. (27.) 1941 tavaszán Jugoszlávia nem „szétesett”, hanem a Wehrmacht szétverte, a nácik felbomlasztották. (28.) Csehországot nem 1938-ban, hanem 1939-ben kebelezte be Németország. Még pontosabban: 1939 márciusában elszakították Szlovákiát a Münchenben 1938 őszén már megcsönkített Csehszlovákiától, és a maradék területen megalakították a Cseh-Morva Protektorátust. (29.) Németországban éppen a gazdag zsidókat nem fosztották meg mindenüktől, ők vagyonuk egy részét kivihették magukkal az országból, német árucikkek formájában. Ha értékesítették, ezzel enyhítették a Németországot sújtó bojkottot és vagyonuk töredékéhez készpénzben hozzájutottak.³ 1938 márciusától már nincs Ausztria, csak Ostmark tartomány. (29.) Az 1939-ben Németországhoz csatolt lengyel terület neve nem Wartheland, hanem Warthegau volt. (30.) Meg kellett volna írniuk, hogy önkéntes, tehát még a német csapatok és főleg az SS Einsatzgruppék megérkezése előtt pogromokra csak Litvániában került sor Kelet-Európában. „A döntéshozatali mechanizmus” c. alfejezet az egyébként is lábjegyzetekben bántóan szűkölködő könyv felesleges része. Témáját Christopher Browning és kollégái már hosszú évekkel ezelőtt részletesen feldolgozták. (48–52.)⁴ A III. fejezet 4. alfejezete „*Birodalmi illúziók, faji téveszmék*” történelmi tévedéssel kezdődik. Antiszemita apályról írnak itt, amelynek helyébe szerintük Magyarországon egy másik, új célcsoport lépett, a cigányok. (99.) Ha majd egyszer átlapozzák például a két világháború közötti, majd a második világháború alatti kormánypárti és szélsőjobb oldali napilapokat, nagyítóval is

² Érthetetlen módon csak a könyvük főszövegében szereplő személy- és földrajzi neveket jelölték oldalszámokkal a mutatóban, a jegyzetekben lévőket nem.

³ A Havara-egyezményről lásd: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0008_0_08075.html (letöltés időpontja: 2013. november 30.)

⁴ Lásd például: *Browning, Christopher: The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942.* University of Nebraska Press, 2004. A döntéshozatali folyamatról lásd: *Browning, Christopher: The decision-making process.* In: Stone, Dan ed.: *The Historiography of the Holocaust.* Basingstoke, Palgrave, 2004. 173–196.

alig fognak találni a cigánykérdéssel foglalkozó cikkeket. Azok a politikusok, publicisták, hivatalnokok, akik egyáltalán megpróbálták a cigánykérdéssel foglalkozni, írásaikban állandóan arra panaszkodnak, hogy a széles közvéleményt ez a kérdés egyáltalán nem érdekli. Viszont nehéz lesz olyan jobboldali, vagy szélsőjobboldali napilapot a kezükbe venniük, mondjuk úgy 1937–1938-tól 1945-ig, amelyben ne lenne a „zsidókérdésről” szóló vezércikk, riport, glossza, és/vagy karikatúra.⁵

Újvidéken nem 3000 szerbet és mintegy 700–1000 zsidót öltek meg 1942 januárjában a „hideg napok” idején, hanem összesen mintegy 3300 embert, és az áldozatok kétharmada volt szerb és egyharmada zsidó. (122.)⁶

A szerzőpáros alaptézise szerint Endre László belügyi államtitkár és Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer (kb. alezredes), a Gestapo IV-B-4 (zsidóügyi) osztályának vezetője 1944. április 22-én, az Endre-család szentkúti birtokán döntötték el, hogy valamennyi magyar zsidót deportálják. (14.) Erről írásos bizonyítékuk is van, Endre László határidő naptára, amelyről egy helyütt megjegyzik, hogy ugyanolyan perdöntő dokumentum, mint Heinrich Himmler, az SS Birodalmi Vezetője határidőnaplója azzal kapcsolatban, hogy Hitler mikor döntött az európai zsidók kiirtásáról. (15.) Nem sokkal később korrekten ismertetik, hogy a hitleri „végső döntés” szempontjából mennyire nem perdöntő Himmler határidő naplójának inkriminált bejegyzése. (57.) Endre április 22-i határidőnapló bejegyzése is csak azt bizonyítja, hogy Jaross Andor belügyminiszter, Baky László belügyi államtitkár, Otto Winkelmann, a magyarországi német SS és rendőri erők parancsnoka, valamint Eichmann és néhány munkatársa aznap délután Szentkútra volt hivatalos. (192.) A szerzőpárosban fel sem merül, hogy egy időpontbejegyzés nem bizonyítja, ha netán egy-két meghívott nem tudott, vagy nem akart elmenni és persze azt sem tudjuk, hogy a megjelentek miről beszélgettek.

Endre Lászlót a magyar holokauszt teljhatalmú döntnökeként próbálják ábrázolni, pedig a valóságban csak egyike volt 1944-ben a három belügyi államtitkárnak, korlátozott feladat- és hatáskörrel. Mindazt, ami nem támasztja alá a „mindent Eichmann és főleg Endre döntött el 1944. április 22-én, Szentkúton” c. (hipo)tézist, azt vagy nem idézik, vagy csak jelentős kihagyásokkal ismertetik, de több esetben előfordul az is, hogy az eredeti dokumentumban szereplő szöveg tartalmát, értelmét megváltoztatják. Mindehhez járul, mint azt fentebb már említettük, a holokauszt történetének nem kellően alapos ismerete, ami lehetetlenné tette a szerzőpáros számára, hogy az 1944-es magyarországi eseményeket szélesebb európai perspektívából szemléljék, esetleg próbálják összehasonlítani a különféle országokban lezajlott zsidóüldözésekkel.

⁵ Erről részletesen lásd: *Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919 – 1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1992., különösen a könyv II. fejezetét: A magyar közvélemény a cigánykérdésről. 31–52.

⁶ Az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított statisztika szerint a razziák alkalmával 3340 személy tűnt el. 2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2 horvát, 1 szlovák és 13 ruszin esett áldozatul a megtorlásnak. A „hideg napokról” részletesen lásd: *A. Sajti Enikő: Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1987. Az áldozatokról: 159–160.

Tévednek akkor, amikor azt állítják, hogy a nácik (és tegyük hozzá, cinkosaik, kollaboránsaik) a lengyel és a megszállt szovjet területek kivételével sehol sem értek el olyan kimagasló eredményeket (ti. a zsidók deportálása és lemészárlása terén), mint éppen Magyarországon. (233.) A magyar zsidók kb. 60%-át pusztították el (háború előtti létszám kb. 800.000, halottak száma kb. 500.000), míg a holland zsidók 73%-a (140.000-ból 102.000), a szlovák zsidók 80%-a (88.950-ből kb. 71.000), a görögországi zsidók 87%-a (77.380-ból kb. 67.000); és végül a szerbiai zsidók 91%-a (16.000-ből 14.500) pusztult el a holokauszt idején. A kiemelkedő magyar „eredmény” kétség kívül az európai összvetésben harmadik legmagasabb áldozati létszámban van, de ha az egyes országokban a világháború előtt élt és a holokauszt idején meggyilkoltak számarányát nézzük, akkor fentebb felsorolt országokban nagyobb „hatékonysággal” működtek a nácik és/vagy kollaboránsaik. A szerzőpáros úgy tudja, hogy Hollandiában és a Vichy-Franciaországban a nácik számíthattak a közigazgatás és a rendőrség segítségére. (245.) Ez csak igen erőteljes finomítással igaz: egy ideig Franciaországban a közigazgatás és a rendőrség (valamint tegyük hozzá, a csendőrség) valóban fegyelmezetten részt vett főleg és elsősorban a „hontalan”, rendezetlen állampolgárságú valamint egyes külföldi államok zsidóinak összeszedésében majd deportálásában. Amint a németek elkezdték a francia állampolgárságú zsidókat is deportálni, Philippe Pétain marsall kollaboráns államfő - nem utolsósorban az igen erőteljes egyházi tiltakozás hatására - megmakacsolta magát. Széles körű társadalmi ellenállás bontakozott ki Franciaországban (ellentétben Hollandiával), a deportálások üteme a nácik megdöbbenésére lassulni kezdett, majd hosszú időszakokra le is álltak a szerelvények. Hollandiában viszont a nácik valóban számíthattak a helyi hatóságok fegyelmezett együttműködésére. Ennek köszönhető, hogy míg a holland zsidók 73%-a elpusztult, a francia zsidók 78%-a túlélte a holokausztot.

A szerzőpáros szelektív forráshasználata már Magyarország német megszállásának közvetlen előzményei tárgyalásakor megfigyelhető. Hitler szerintük Klessheimben március 18-án csak annyit követelt Horthytól, hogy oldják meg a „zsidókérdést”. (146.) Horthy viszont az 1944. március 19-i Koronatanácson többek között arról tájékoztatta a résztvevőket, hogy: „Hitler azt is kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal szemben nem teszi meg Magyarország a szükséges intézkedéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítettem, és nem engedem a zsidók lemészárlását.”⁷ Az idézett mondatok nem csak arról tanúskodnak, hogy Horthy tisztában volt azzal, hogy a zsidókat a nácik lemészárolják, hanem arról is, hogy a magyar zsidók deportálását Hitler követelte és ebbe Horthy beleegyezett. Baky László később, a népbíróság előtt saját felelősségét is igyekezett csökkenteni, amikor megemlítette, hogy: „Tudomásom szerint az egész akcióhoz [ti. a magyar zsidók deportálásához] a kormányzó hozzájárulása megvolt, így tehát én nem éreztem hivatva magamat arra, hogy szem-

⁷ Benoschofsky Ilona-Karsai Elek szerk.: Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. 1944. március 19–1944. május 15. A német megszállástól a deportálás megkezdéséig. Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaság Kiadása, Budapest, 1958. 1. k., 17. (továbbiakban: Vádirat 1.)

behelyezkedjem az eskümmel.”⁸ Baky azt is állította, hogy egy meg nem nevezett kormánytagtól azt hallotta, hogy a kormányzó a következőket mondta: „Ki akarják vinni az országból a zsidókat. Én utálok a galíciai kommunista zsidókat, ki az országból velük, ki, ki! De Baky belátta, hogy Chorinék és Vidáék épp olyan jó magyarok, mint te meg én. Ezekről szó sem lehet.”⁹ Amikor 1945 októberében kihallgatták a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán (PRO), Baky a következőket mondta: „Államtitkári kinevezésem után rövid idő múlva fogadott Horthy kormányzó kihallgatáson. A kihallgatáson történetek jól emlékezetembe véstem, ma is szinte szó szerint emlékszem egyes részletekre, összesen 48 percig voltam nála. A következőket mondotta: Régi szegedi tisztem voltál Baky, tudom, hogy hű vagy hozzám, teljes mértékben bízom benned, ezért neveztelek ki ezekben a nehéz időkben belügyi államtitkárrá. [...] Ki akarják vinni az országból a zsidókat, ezt nem bánja, s szó szerint a következőket mondotta: Utálok a kommunista és galíciai zsidókat, ki velük az országból, ki, ki [...] De Te is belátod Baky hogy itt is vannak ugyanolyan jó magyarok a zsidók között, mint Te meg én. Például itt van a kis Korin (sic!) és a Vida, hát ezek csak jó magyarok, az ilyeneket csak nem engedhetem? A többit, azt csak vigyék.”¹⁰ A két szöveg között gyakorlatilag nincs ellentmondás, csak az nem világos, hogy miért érezte szükségét Baky annak, hogy a népbíróság előtt egy meg nem nevezett kormánytagtól hallott kormányzói deportálási engedélyről beszéljen, miközben alig két hónappal korábban még az ominózus mondatokat úgy idézte, mintha azokat a kormányzó egyenesen neki mondta volna. A lényegen ez nem változtat. Horthy az általa kinevezett szélsőjobboldali, antiszemita belügyi államtitkárnak, a nácik bizalmi emberének engedélyt ad arra, hogy a magyarországi zsidókat szívének kedves néhány gazdag zsidó kivételével, deportálják az országból.

Hitler a „zsidókérdés megoldását” Heinrich Himmlerre bízta. Himmler pedig magát Eichmann-t, a deportálások „mesterét” küldte valamennyi „munkatársával” együtt Budapestre, már ha hihetünk Adolf Eichmann-nak, és miért ne tennénk. Eichmann soha, még egyetlen országban sem szervezte a zsidók deportálását a helyszínen, a „terepen”, és most szilárdan eltökélte, hogy — engedelmessé a himmleri parancsnak — a lehető legtöbb zsidót a lehető legrövidebb idő alatt deportáltatni fogja Magyarországról. Ezt Eichmann Willem Sassen holland náci kollaboráns újságírónak mondta el, amikor az 1950-es évek végén hosszú órákat beszélgettek. A magnóra vett beszélgetésekből a *Life* magazin 1960 végén két hosszú részletet közölt. A szerzőpáros idézi ugyan Eichmann-t, de hozzáteszi, hogy ugyanő izraeli kihallgatóinak már mást mondott, és a fogságban írott feljegyzéseiben már csak az szerepel, hogy „számos zsidót” kellett Magyarországról deportáltatnia. (152.) Ha fellapozzuk az eredeti *Life*-lapszámot, akkor kiderül, hogy Eichmann többet, lényegesebbet mondott, mint

⁸ Karsai László-Molnár Judit szerk.: Az Endre-Baky-Jaross per. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1994. 95. (továbbiakban: Az Endre-Baky-Jaross per)

⁹ Az Endre-Baky-Jaross per, 105. Baky László tanúvallomása, 1945. december 19.

¹⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) V-79.802/3, 198–199. Endre László és társai. Baky László kihallgatása a PRO-n 1945. október 15.

amit tőle a szerzőpáros idéz. Himmler arra adott neki parancsot, hogy rendkívüli alapossgal fésülje át Magyarországot, amelyet meg kell tisztítani a zsidóktól. Himmler még azt is megparancsolta neki, hogy az ország átfésülését keletről kezdje és csaknem valamennyi transzportot Auschwitzba kellett küldenie.¹¹ Nehéz, sőt inkább lehetetlen azt képzelni, hogy Himmler néhány tízezer magyar zsidó munkaszolgálatosért küldte volna Magyarországra magát a deportálások „mesterét”, ráadásul valamennyi, a német megszállás és/vagy befolyás alatt lévő európai országok „zsidótlanításában” már hatalmas tapasztalatokra szert tett munkatársával együtt. Eichmann annyira komolyan vette új feladatát, hogy a megszállás előtt kb. két héttel összehívta a mauthauseni koncentrációs táborba „zsidótlanító” szakértőit. Többek között Theodor Dannecker SS-Hauptsturmführert (kb. százados), aki 1940-től 1942 októberéig Párizsban, 1943 januárjától októberéig Szófiában, majd Veronában szervezte a zsidók deportálását, 1944-ben Magyarországon többek között a kárpátaljai és észak-erdélyi zsidók deportálásában közreműködött, a nagyváradi, valamint a szolnoki gyűjtőtábor parancsnoka is volt. Hermann Alois Krumei SS-Obersturmbannführer 1940–1941 folyamán a bukovinai, galíciai és ukrainai németek hazatelepítését, a Lengyel Főkormányzóság területén élő lengyelek, zsidók és cigányok tömeges kitelepítését irányította, 1944-ben Eichmann helyetteseként érkezett Budapestre. Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer 1940-től a pozsonyi német követségen volt zsidóügyi szakértő, és 1942-ben kb. 70.000 szlovákiai zsidó deportálását irányította, majd 1943 februárjától a görögországi zsidók deportálását szervezte. 1944 tavaszától Eichmann magyarországi stábjának egyik vezetője volt, többek között a kárpátaljai zsidók deportálását segítette tanácsaival. Siegfried Seidl SS-Hauptsturmführer 1941 novemberétől 1943 júliusáig a hatalmas therésienstadti „minta-gettó” parancsnoka volt. Majd a Bergen-Belsen-i koncentrációs táborban a külföldi állampolgárságú zsidók felügyeletét bízták rá. SS-Hauptsturmführer Franz Novak volt Eichmann vasúti szállítási szakértője, akit később a „halál állomásparancsnokának” is neveztek.¹² Novak vezeti majd a bécsi szlovák-német-magyar vasúti tárgyalásokat 1944. május elején, amelyeken megszervezték a magyar zsidók deportálását. Franz Abromeit SS-Hauptsturmführer az 1939–1941-es lengyel kitelepítések egyik vezetője volt, majd Zágrábban dolgozott zsidóügyi tanácsadóként. Anton Burger SS-Hauptsturmführer Seidl utódja volt Thérésienstadtban. Ötven- vagy százezer munkaszolgálatos zsidó deportálását megszervezni elegendő lett volna közülük néhányat Budapestre küldeni, ilyen feladat bármelyiküknek könnyed „ujjgyakorlat”, pár napos munka lett volna. „A németek az Eichmann-különítmény Magyarországra küldésével jelezték szándékaikat. Itt is ugyanazt a sorsot szánták a zsidóságnak, mint a többi megszállt országban, deportálást és halált.” – fogalmazta meg Ránki György már 1978-ban.¹³

¹¹ Life, 1960. november 28., Vol. 49. No. 22., 109–110.

¹² <http://www.holocaustresearchproject.org/trials/franknowak.html> (letöltés időpontja: 2013. november 28.) Angolul szó szerint: „SS Station Master of Death”

¹³ *Ránki György*: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Kossuth Kiadó, 1978., 239.

Edmund Veessenmayer teljhatalmú német követ később úgy emlékezett, hogy a német megszállás után kb. nyolc-tíz nappal, talán valamivel később Eichmann őt is felkereste és tájékoztatta: „[...] fennáll német részről az a terv, hogy a zsidókat Németországba deportálják, s erre vonatkozólag tárgyal az illetékes magyar körökkel.”¹⁴ 1944. március utolsó hetében tehát már Veessenmayer is tudja, hogy még 1943 decemberében papírra vetett tervét meg fogják valósítani Magyarországon. A német politikai vezetés már 1942-től fontos céljának tartotta a magyarországi zsidókérdés rendezését is. Veessenmayer 1943. december 10-ére datált összefoglaló jelentésében 1,1 millió magyarországi zsidó szabotőrrel írt, és legalább ugyanennyire becsülte a zsidók csatlósait a „szabotázásra és kémkedésre irányuló nagyszabású tervek megvalósításában.” Veessenmayer ehhez hozzáfűzte: „De a birodalom ma a létéért küzd, és nem tudom elképzelni, hogy a háború egyre fokozódó súlya mellett tartósan megengedhetné magának azt a fényűzést, hogy érintetlenül hagyjon ilyen szabotázközpontot. A birodalom politikájában itt hálás és kényszerítő feladat adódik, ha hozzányúl ehhez a kérdéshez, és azt tisztázza. Annál is inkább, mert ez nem katonai, hanem szinte kizárólag politikai kérdés.”¹⁵ Sztójay Döme, az 1944-es deportálásokat megszervező kormány miniszterelnöke, 1943-ban még berlini követ jelentést küldött Budapestre Ribbentrop német külügyminiszterrel 1943. december 19-én folytatott tárgyalásáról. Ribbentrop is, Sztójay is jól tudta, hogy a magyarországi „zsidókérdés” német mintára történő rendezésének legfőbb akadálya a Kállay-kormány. Ribbentrop nyomtatékosan tudtára adta a magyar követnek, hogy: „[...] itteni mérvadó helyen teljesen elutasító és koncessziókat nem ismerő álláspontot foglalnak el a nemzeti szocializmus ezen leggyűlöltebb ellenségével, azaz a zsidósággal szemben.” 1943 decemberében már „teljesen elutasító” és „koncessziókat nem ismerő”, tehát csupán országon belüli szeparálással nem megelégedő megoldást szorgalmaznak a náci vezetők és azt is tudjuk, hogyan szoktak a németek a kémekkel és szabotőrökkel bánni. Sztójay követ ismételtlen figyelmeztette kormányát: „az olaszországi események”, vagyis a Badoglio-kormány „árulása” óta a németek „adott esetben bárkivel szemben is habozás nélkül [a] legkíméletlenebb elszántsággal lépnek fel.”¹⁶

Hogy milyen fontos volt a náci vezetőknek a magyarországi „zsidókérdés totális, általános rendezése”, azt mutatja az is, hogy a megszállókkal együtt érkezett Budapestre maga Ernst Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) vezetője, aki már március 20-án, a hivatalosan még ki sem nevezett új miniszterelnökkel, Sztójay Dömével többek között és fő helyen a „zsidókérdést” beszélte meg. Az RSHA vezetőjéről is elképzelhetetlen, hogy csak néhány tízezer zsidó munkaszolgálatosért utazott volna Budapestre. Sztójay később, a népbíróságon elmondta: „Kaltenbrunner

¹⁴ Az Endre-Baky-Jaross per, 194.

¹⁵ Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula szerk.: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968. 745. (továbbiakban: A Wilhelmstrasse és Magyarország)

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K63 (Külügyminisztérium politikai osztály)-21/7. (Német–magyar viszony)- Sztójay Döme berlini követ XII/pol. Főn.-1943. (december 23.) jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek

anélkül, hogy egyáltalán hajlandó lettem volna vele beszélgetésbe bocsátkozni [...] azt mondta, hogy Magyarországnak most meg kell oldania a zsidókérdést, mégpedig olyan formalitások és körülmények között, mint más államokban történt, Németországban, Franciaországban stb.”¹⁷ A szerzőpáros könyvéből szinte teljesen hiányzik a holokausztra való kitekintés, a magyarországi eseményeket a náci európai „zsidópolitikájától” elválasztva tárgyalják. Az 1944. márciusi, áprilisi magyarországi események tárgyalásánál utalni kellett volna arra, hogy Németországban 1941. szeptember 18-ától kellett a zsidóknak sárga csillagot viselni, és október 15-én már meg is indult a Nagynémet Birodalomból a zsidók tömeges deportálása. Franciaországban 1942. május 29-én jelent meg a sárga csillag rendelet és június 5-én az első deportáló szerelvény már el is indult Auschwitzba. Hollandiában 1942. április 27-én jelent meg a sárga csillag rendelet és július közepén már innen is megindultak a deportálások. Belgiumban 1942. június 3-ától kellett a zsidóknak sárga csillagot viselniük, és augusztus 4-én indultak el a deportáló szerelvények. Nem különbözött ettől a magyarországi gyakorlat sem. 1944. március 29-én döntött a kormány a sárga csillagról, a rendelet 31-én jelent meg, április 5-étől kellett a hat éven felüli zsidóknak viselniük a megkülönböztető jelet, majd április közepén először Kárpátalján, majd fokozatosan az egész országban megindult a gettókba, gyűjtőtáborokba terelésük. Koncentrációs helyükre csak 14 napi élelmet vihettek magukkal, és május közepén elindultak az első deportáló szerelvények Auschwitz-Birkenauba. Sztójay pontosan tudta, hogy ha tőle 1944. március 20-án azt kéri (követeli) az RSHA nagyhatalmú vezetője, hogy úgy oldja meg a „zsidókérdést”, ahogy az többek között Németországban és Franciaországban történt, akkor a sárga csillag és a gettó csak az első két lépés a deportáláshoz — és a magyar zsidók többségének esetében — az Auschwitzba vezető úton.

A megszállás utáni első minisztertanács, melyre március 22-én került sor, jegyzőkönyve eddig nem került elő. Több egybehangzó tanúvallomás is szól arról, hogy Sztójay miniszterelnök már ezen a napon tájékoztatta kormánya tagjait, hogy az egyik legfontosabb feladatuk a „zsidókérdésnek” a németek kívánásai szerinti megoldása.¹⁸ Több mint valószínű, hogy Sztójay pontosan megmondta, mit követelt tőle Kaltenbrunner, aki persze csak megismételte Hitler döntését: sárga csillag, gettó, deportálás. Ehhez képest a szerzőpáros számára „úgy tűnik, deportálásról ekkor, [vagyis március 22-én] még nem esett szó.” (164.) Nem mondják meg, hogy nekik mitől tűnik úgy, hogy éppen a legfontosabbról, a „zsidókérdés” német mintára történő rendezéséről, amit a németek 1942-től kezdve kértek, majd 1943 végén már követeltek, miért ne eshetett volna szó? Nem idézik Jaross Andort sem, aki a népbíróság előtt úgy emlékezett: „Az egész probléma úgy merült fel, hogy talán az első, vagy második minisztertanácson a miniszterelnök kijelentette, hogy a németek súlyt helyeznek a zsidó-

¹⁷ Az Endre-Baky-Jaross per, 326–327.

¹⁸ Jaross Andor a népbíróság előtt a következőket vallotta: „Sztójay miniszterelnök a Kaltenbrunnerrel folytatott megbeszélésre hivatkozva tájékoztatta az első minisztertanácsot a zsidókérdés tekintetében megoldandó problémákról.” Az Endre-Baky-Jaross per, 196. Jaross Andor kihallgatása, 1945. december 20.

probléma ún. maradéktalan megoldására.”¹⁹ Jaross hozzáfűzte, hogy ezzel kapcsolatban Sztójay Kaltenbrunnerre hivatkozott. Jarosznak igaza volt, amikor azt mondta: „Tehát adva volt egy bizonyos irány és tökéletesen mellékes volt, hogy X vagy Y volt-e a miniszter, az adott szituációban, mikor német megszállás tényével kellett számolnunk, általában láttuk, hogy mik a német igények a zsidókérdésben, úgyhogy személyeken végtelenül kevés múlt.”²⁰

Valóban, egyes kormánytagokon kevés múlt, miután Horthy engedélyezte a zsidókérdés „német minta szerinti” megoldását. Csak Horthy adhatott és adott is engedélyt, szabad kezét a Sztójay-kormánynak a zsidókérdés „német minta szerinti” rendezésére. Endre tudta is Horthy döntésének okát. Mint erről népbírói tárgyalásán beszámolt: a kormányzó úgy vélte és ezt közölte is vele április 17-én, amikor audiencián fogadta, hogy „addig a német nyomás és megszállás nem szűnik meg, míg az e téren támasztott kívánságoknak eleget nem teszünk és nekem azt az utasítást adta, hogy amilyen gyorsan lehet, segítsünk ezt a németeknek végrehajtani, illetőleg ne gördítsünk akadályt ennek végrehajtása elé.”²¹ Endre tehát világos utasítást, parancsot kapott Horthytól, majd egy héttel az április 22-i szentkúti állítólagosan mindent eldöntő baráti összejövetel előtt. A szerzőpáros kétszer is ismerteti, mit mondott a népbírói tárgyalás előtt Endre az 1944. április 17-i kormányzó audiencián elhangzottakról. Szerintük a kormányzó kihallgatáson Endre tájékoztatta Horthyt a küszöbönálló deportálásokról. (247–248.) Kérdéses, hogyan tud Endre küszöbönálló deportálásokról tájékoztatást adni, ha még nem is tudja magáról, hogy április 22-én miről fog dönteni Szentkúton? A szerzőpáros pár oldallal korábban, amikor ugyanerről a kormányzó kihallgatásáról írt, még pontosan közölte, hogy ott mi történt. Horthy világos, egyértelmű utasítást adott Endrének: engedelmesséjének a németeknek, segítsék a magyarországi zsidók deportálását megszervezni. (179–180.)

Az illetékesek egyébként a német megszállás utáni napokban már pontosan tudták, hogy a magyarországi zsidók deportálása eldöntött kérdés. Czigány József csendőr ezredes, a csendőrség Központi Nyomozó Osztályának parancsnoka később úgy emlékezett, hogy közvetlenül a német bevonulás utáni napokban egyik embere Bakynál vacsorázott, és ott „Baky említette, hogy rövidesen sor fog kerülni a zsidók összeszedésére, gettózására, majd Németországba vitélére.” Ugyanezt jelentette Kudar Lajos csendőr alezredes, az Államvédelmi Központ parancsnok helyettese is, akinek Endrénél volt egy bizalmi embere.²² Czigány József vizsgálati anyagát a szerzők nem idézik, viszont megpróbálják Baky László szerepét a magyarországi zsidók deportálásában teljesen lényegtelennek, jelentéktelennek beállítani. Edmund Veessenmayer ezt másként tudta, látta. 1944. július 26-án a Szálasi-féle Hungarista Napló szerint kijelentette:

¹⁹ Uo. 136.

²⁰ Uo. 138.

²¹ Uo. Endre László kihallgatása, 1945. december 17., 50.

²² Czigány József gyanúsított kihallgatása a PRO-n, 1947. április 18. Budapest Főváros Levéltára (BFL), B 18.167/1949., 62. Ezúton is köszönöm Molnár Juditnak, hogy a m. kir. csendőrség holokausztban játszott szerepével kapcsolatos kutatási eredményeinek egy részét velem nagylelkűen megosztotta.

„Baky és Endre személyeiről (sic!) nem lehet lemondani; kettőjük ellen hihetetlen hajsza indult meg a zsidókérdésben tanúsított magatartásuk miatt; mind a ketten elismerésre méltót cselekedtek a zsidókérdés végrehajtásában; különösen Bakynak olyan érdemei vannak, melyek miatt [az] ő el nem ejtése a német vezetés becsületének kérdése.”²³ Eichmann sem látott lényeges különbséget Baky és Endre magyar holokausztban játszott szerepe között. Szerinte Endre volt az, aki a szükséges rendelkezéseket kiadta és Baky, valamint az ő csendőrsége ezeket végrehajtotta.²⁴

Endre egy percig sem csinált titkot abból, hogy ő valóban úgy szeretné megoldani a magyarországi zsidókérdést, ahogy az pl. Németországban történt. 1944. március 31-én az *Esti Újság* című lapban jelent meg az akkor még hivatalosan ki nem nevezett belügyi államtitkár nyilatkozata, amelyben többek között kijelentette: „Megingathatatlan meggyőződésünket abban foglalhatjuk össze, hogy a zsidóság a magyar fajta szempontjából sem erkölcsileg, sem szellemileg, sem pedig fizikailag nem kívánatos elem. Ennek a felismerésnek tudatában keresni kell azt a megoldást, amely a zsidóságot teljes egészében kikapcsolja és kiküszöböli a magyarság életéből.”²⁵ A szerzőpáros ezt az Endre-nyilatkozatot sem elemzi jelentőségének megfelelően. Nem tesz említést arról sem, hogy a német megszállók március 23-án a Tiszától keletre eső területeket, a magyar illetékeseket tájékoztatva ugyan, de engedélyüket nem kikérve, német hadművelési területté nyilvánították.²⁶

A német hadsereg pedig el is kezdte, mindenféle magyar engedély nélkül a zsidók kitelepítését, deportálását. 1944. április 1-jén a kassai SS parancsnok Tölgyesy Győző csendőrezredeshez, a VIII. (kassai) csendőrkerület parancsnokához fordult azzal a „kérelemmel”, hogy a Kárpát-Ukrajna területéről a zsidókat szállítsák át Munkácsra, Ungvárra és Beregszászra. Király Gyula csendőrezredes, a BM VII. (közbiztonsági) osztályának vezetője másnap telefonon tájékoztatta Halász Gézát, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság helyettes vezetőjét, hogy Jaross Andor beleegyezett az akció végrehajtásába. Egy kassai SS-parancsnok pattint az ujjával, a körzetileg illetékes csendőrkerület parancsnoka pedig 24 óra alatt megkapja a belügyminiszter engedélyét több tízezer zsidó áttelepítésére. Hogy a kárpátaljai zsidók gettókba, gyűjtőtáborokba tömörítése csak április közepén kezdődött el, az nem a belügyi hatóságokon múlt. A helyi magyar katonai hatóságok ellenállásán bukott el a kassai SS-parancsnok kezdeményezése.²⁷ Ha április első napjaiban több tízezer zsidót nem is tudtak kitelepíteni a magyar katonai hatóságok ellenkezése miatt, de néhány ezret igen. Hajnácskóy László csendőr ezredes, a IV. (pécsi) csendőrkerület parancsnoka később úgy emlékezett, hogy a magyar holokauszt szempontjából egyik döntő

²³ Az Endre-Baky-Jaross per, 540–541.

²⁴ Life, 1960. november 28., Vol. 49. No. 22., 110.

²⁵ Az Endre-Baky-Jaross per, 531.

²⁶ Számvéber Norbert: Magyarország a német megszállás időszakában. Előadás a „Vesztesnek lenni” c. nemzetközi konferencián a XX. Század Intézet szervezésében, 2005. május 9–10. (május 9-én) http://www.xxszasadintezet.hu/rendezvenyek/vesztesnek_lenni_nemzetkozi_ko/dr_szamveber_norbert_eloadasa.html#top (letöltés időpontja: 2013. október 4.)

²⁷ Karsai László: Zsidósors Kárpátalján 1944-ben. In: Múlt és Jövő, 1991/3., 60–66.

fontosságú értekezleten, amelyet április 19-én a Belügyminisztériumban tartottak, Ferenczy László csendőr alezredes a német és magyar deportáló „illetékesek” közötti összekötő tiszt többek között arról tájékoztatta a jelenlévőket, hogy Kárpátaljáról a németek már 8000 zsidót elvittek és még többet is ki fognak vinni.²⁸ Ezt az értekezleten megjelent magyar illetékesek szó nélkül tudomásul vették. A németek első zsidókitelepítési akciójának egyik oka talán az lehetett, hogy helyet csináljanak a Vörös Hadsereg elől menekülőknél. Fontosabb lehetett így is kipróbálni, mit szólnak ahhoz a magyarok, ha elkezdik a zsidókat deportálni. Hajnácskőy még azt is megemlítette, hogy ő szinte véletlenül tudta meg, hogy a németek Barcsról bevagoníroztak és elvittek 900 zsidót. Felhívta a helyi SD-parancsnokot, aki közölte vele, hogy: „neki a német Birodalomtól engedélye van arra, hogy Magyarországról minden további bejelentés nélkül szállíthasson el zsidókat 2000 főig.”²⁹ Ez pedig egybevág azzal, amit a németek már napok óta Kárpátalján műveltek: kisebb csoportokban, egy-két ezresével vitték ki az országból a zsidókat. Tehették, hiszen az ő hadműveleti területükről volt szó. Ezt figyelembe véve talán nem tekinthető pusztán önmenetgető hazugságnak az, amit Sztójay Döme az Endre-Baky-Jaross perben tanúként ezzel kapcsolatban mondott: „[...] Magyarországon is a Kárpátaljáról, ahol először vonultak fel csapataikkal, eltávolították az ottani bentlakó zsidóságot arról a vidékről.” Majd hozzáfűzte, hogy Jaross belügyminiszter tájékoztatta őt arról, hogy: „[...] a németek mindenkinek a megkérdezése nélkül kitelepítették a kárpátaljai és később a hadtáp-területen lévő zsidóságot a lakóhelyeikről, összeterelték őket más városokba, Nyíregyházára stb.”³⁰ Ez nem volt igaz. Az 1944. április 7-én a Belügyminisztérium kis tanácsstermében tartott döntő fontosságú értekezleten a résztvevők között kiosztott 6163/1944. BM VII. res. rendeletben foglaltaknak megfelelően április közepén Kárpátalján a magyar csendőri és rendőri erők, valamint a közigazgatási apparátus tagjai fegyvelmezett, olykor kifejezetten lelkes, néhol brutálisan hatékony közreműködésével megkezdődött a zsidók gettókba, gyűjtőtáborokba terelése. A szerzőpáros szerint ezen az április 7-i értekezleten Eichmann és „egyik embere”, csendőr- és rendőrtisztek, Halász Géza, és Tölgyesy Győző ezredes voltak ott. (169.) A szerzők ezzel az április 7-i értekezleten részt vevők számát és körét elfogadhatatlan mértékben leszűkítették. Faragho Gábor vezérezredes, a csendőrség felügyelője (aki maga egyébként nem volt jelen az értekezleten) úgy emlékezett, hogy erre az értekezletre az összes csendőrkerületi parancsnokot berendelték a BM-be, valamint a nyomozó alosztályok parancsnokait, az illetékes polgármestereket, és az alispánokat is.³¹ Baky László, aki az értekezleten elnökölt, a népbíróság előtt megemlítette, hogy az értekezleten a rendőrség és a csendőrség vezetői, a közigazgatás vezetői, valamint a honvédség részéről Henney [Gusztáv] altábornagy vezetésével 10–12 tiszt, vezérkari ezredesek, osztályvezetők vettek részt.³² Tudjuk, hogy Czigány József, Balázs-Piri Gyula csendőr ezredes, a BM

²⁸ Az Endre-Baky-Jaross per, 378. Hajnácskőy László tanúvallomása, 1945. december 31.

²⁹ Uo., 380. Hajnácskőy László tanúvallomása, 1945. december 31.

³⁰ Uo., 330. Sztójay Döme tanúvallomása, 1945. december 29.

³¹ Uo., 366. Faragho Gábor tanúvallomása, 1945. december 31.

³² Uo., 88. Baky László kihallgatása, 1945. december 18.

XX. (csendőrségi szolgálati) osztály vezetője és Ferenczy László biztosan ott voltak az értekezleten. A résztvevők nagy száma, magas rangjuk, az a tény, hogy a csendőrség és a rendőrség illetékes parancsnokai mellett a közigazgatási apparátus irányítóit is berendelték a BM-be, cáfolja azt, hogy itt pusztán egy viszonylag szűk, földrajzilag behatárolt terület, Kárpátalja „zsidótlanításáról” lett volna csak szó.

A szerzőpáros a wannseei konferenciával hasonlítja össze az április 7-i értekezletet. Olyan különbségek vannak az 1942. január 20-i Wannsee Konferencia és az 1944. április 7-i budapesti BM-értekezlet között, amelyek értelmetlenül teszik az összehasonlítást. A wannseei értekezlet stilizált jegyzőkönyvének egyik példánya fennmaradt, az 1944. április 7-i értekezleten valószínűleg már eleve nem is készült hivatalos jegyzőkönyv. Mindabból, amit Reinhard Heydrich, az RSHA akkori vezetője és kollégái a Wannsee-parti villában elhatároztak, semmi sem valósult meg. Ezzel szemben az április 7-i értekezlet után, az ott szétosztott 6163/1944. BM VII. res. rendeletben foglaltaknak megfelelően április 15-én megkezdődött a magyar zsidók gettókba, gyűjtőtáborokba terelése, majd május közepén tömeges deportálásuk is.

A 6163/1944. BM VII. res. rendelet első mondata sokatmondó: „A m. kir. Kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt zsidóépületekben, illetőleg gettókban nyer elhelyezést.” Mindazok, akik ezt a rendeletet gettó-rendeletnek próbálják felfogni, nehezen tudják megmagyarázni, hogy a zsidók „összeszedésének” a földrajzi sorrendje miért egyezik meg szinte szó szoros értelemben a május közepén meginduló deportálások sorrendjével. A rendelet szerint: „A zsidók összeszedését az alábbi sorrendben kell foganatosítani: kassai, marosvásárhelyi, kolozsvári, miskolci, debreceni, szegedi, pécsi, szombathelyi, székesfehérvári és budapesti csendőrkerületek, illetve ezek területén fekvő rendőrhatóságok felügyeleti területe, legvégül Budapest székesfőváros.”³³ A 6163/1944. BM VII. res. rendeletben még vannak ki-pontozott részek, amelyeket később óhajtottak pontos tartalommal kitölteni. Még nem tisztázták, ki tekinthető zsidónak, ki fedezze a gyűjtőtáborok felállítását és a kitelepítés költségeit.³⁴ Bizonyos, hogy országos rendeletről van szó, amely országszerte útmutatásul szolgált az illetékeseknek, akiket nagyon sűrgött az idő. Kárpátalján, vagyis a kassai csendőrkerület területén előbb kezdődött meg a zsidók gyűjtőtáborokba, gettókba terelése (április 15.), mintsem kiadták volna magát a gettó-rendeletet (április 28.).³⁵

Azt még a szerzőpáros sem próbálta megcáfolni, hogy Endrének, aki állítólag „teljhatalommal” intézte a „zsidóügyeket” sok köze nem volt a 6163/1944.

³³ Vádirat 1, 126.

³⁴ Vádirat 1, 127.

³⁵ 1610/1944. ME sz. rendelet a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában. Budapesti Közlöny, 1944. április 28. Szövegét lásd: Vádirat 1, 244–250.

BM VII. res. rendelethez. Azt már készen kapta Ferenczy Lászlótól, aki szintén csak „postás” volt, hiszen magát a rendeletet a németek készítették.³⁶ Endre csak annyit tett, hogy a szövegét (és nyilván célját, vagyis az ország „megtisztítását” a zsidóktól) elfogadta és továbbította Bakyhoz. Arról, hogy pontosan mi hangzott el az értekezleten nem sokat tudunk. Jegyzőkönyv, mint említettük, valószínűleg nem készült, vagy ha igen, eddig nem került elő. Baky úgy emlékezett, hogy Endre és Ferenczy tájékoztatta a résztvevőket arról, hogy a német hadvezetőség kívánsága az, hogy Kárpátalja területén a zsidókat koncentrációs táborokba gyűjtsék. Ezt azzal indokolták a németek, hogy a zsidók olyan területekben támogatják a partizánokat, hogy az már a hadműveletek érdekeit veszélyezteti.³⁷ Faragho Gábor később azt mondta, hogy: „[Az] 1944. április 7-én tartott megbeszélésen lett elhatározva a zsidók deportálása.”³⁸

A tömeges deportálások megkezdése előtt még néhány technikai részletkérdést meg kellett oldani. Nem azt kellett eldönteni hetekkel a megszállás után, mondjuk éppen április 22-én Szentkúton, hogy deportálják-e, vagy sem a magyar zsidókat, hiszen ezt Hitler már eldöntötte, Horthy pedig ebbe belement, hanem azt, hogy honnan szerezzenek több százezer ember elszállításához elegendő vagont. Tisztázni kellett, hogy előbb a munkaszolgálatosokat, a munkaképes felnőtt férfi zsidókat indítsák-e útnak, vagy a „civiliek” tömeges deportálásával kezdjék az ország „zsidótlánítását”. 1944. április 19-én, mint arra már utaltunk, egy másik, nagyon fontos értekezletet tartottak a Belügyminisztériumban. Ezen is Baky elnökölt, és az értekezletre berendelték az V. (szegedi), a IV. (pécsi) és a III. (szombathelyi) csendőrkerületek parancsnokait, nyomozó alosztály parancsnokait és a rendőrség vezetőit. Az alispánokat a nagy kapkodásban elfelejtették meghívni az értekezletre. Baky tájékoztatta a megjelenteket, hogy az ország északi és észak-keleti részeihez hasonlóan — német kívánságra — a jugoszláv határ mentén is egy sávból a zsidókat úgymond „katonai okból” ki kell telepíteni. Az értekezlet után a rendőrség szegedi felügyeleti körzetének szemlélője írásos tájékoztatást adott ki a 6163/1944. BM VII. res. rendelet végrehajtásáról a déli határsávban. A tájékoztatóban hangsúlyozta, hogy a tervezett kiürítés „egyelőre Bácskának a Ferenc csatornáig terjedő alsó területére és a Tisza mentére szorítkozik, egészen fel Martonosig.” Majd hozzáfűzte, hogy a kitelepített zsidókat „egyelőre Szabadkán, Baján és Szegeden kell elhelyezni”. A kitelepített zsidók elhelyezéséről is csak „ideiglenesen” kellett a hatóságoknak gondoskodni, nyilván azért, mert az illetékesek jól tudták, nem sokáig maradnak olyan, huzamosabb emberi tartózkodásra alkalmatlan helyeken, mint a tájékoztatóban írták „elhagyott gyártelepek, téglagyárak, zsidó épületek, imaházak” területén, hanem ki fogják őket vinni az országból.³⁹

Baky úgy emlékezett, hogy valamikor május 2–3. tájékán Endre felkereste őt az irodájában azzal a hírrel, hogy most jön a miniszterelnökségről, megvan a hozzájárulás a zsidóknak Németországba való kiszállításához. Endre szerint

³⁶ Az Endre-Baky-Jaross per, 89. Endre László kihallgatása, 1945. december 18.

³⁷ Uo., 88. Baky László kihallgatása, 1945. december 18.

³⁸ ÁBTL, B.18.167/1949, 22. Czigány József pere, Faragho Gábor tanúvallomása, 1947. április 17.

³⁹ Az írásos tájékoztató szövegét lásd: Az Endre-Baky-Jaross per, 488–490., idézett rész: 489–490.

egyébként ez a németek kívánsága volt, mert ilyen nagy tömegű zsidóságot Magyarországon elhelyezni nem lehet.⁴⁰

A szerzők azáltal, hogy Endrét (és sokkal kisebb mértékben Eichmant) tették meg a magyar zsidók fő hóhérének, és Horthyt pusztán passzív szemlélő szerepébe kényszerítették, a mai Horthy-rehabilitálók táborába sodródtak. Könyvük bevezetőjében is akad erre példa, amikor a deportálások céljáról, a vonatok célállomásáról tudók hosszú sorát az egyszerű csendőröktől a kollaboráns miniszterelnökig vezetik, „elfelejtve” megemlíteni a kormányzót. (14.) Baky László náluk egyetlen egy deportáló értekezleten nem vett részt,⁴¹ nem említik például azt sem, hogy a június 22-i siófoki deportáló értekezleten keményen szembe szállt Endrével, akit rendreutasított és azt a parancsot adta a jelenlévő közigazgatási vezetőknek és csendőrparancsnokoknak, hogy ne törődjenek Endre kijelentésével, a mentesített zsidókat ne deportálják.⁴² Baky valószínűleg őszintén fel lett volna háborodva, ha megtudja, hogy őt bárki a „szélsőségesek sokéves frakcióharcaiban megkopott, a közigazgatáshoz és a joghoz alig konyító politikai államtitkárnak” merete nevezni. (163.) A valóságban ő a Nemzetiszocialista Párt egyik vezetője, parlamenti vezérszónoka, kiváló szervező, agilis politikus volt, valamint nagyon jó német kapcsolatokkal rendelkezett. Kérdéses az is, hogy miért kellett volna az 1944-es, jogállamnak még végtelen jóindulattal sem nevezhető Magyarországon egy belügyi államtitkárnak éppen a joghoz értenie? Akkor, amikor az ő feladata „csak” az volt, de ezt, mint arra már utaltunk, többek között Eichmann teljes meglepedésére látta el, hogy a csendőrséget az ország zsidótlanítása szolgálatába állítsa. A szerzők Bakyról csak azt közlik, hogy a rendőrséget és a csendőrséget felügyelte. (160.) Legyünk pontosak: felügyelete, irányítása alá tartozott a BM VI. (rendőrségi), a VIII. (rendőri büntető), a XVIII. (országmozgósítási) és a XX. (csendőrségi szolgálati) osztály is. Mivel Endre felügyelete alá „csak” a III. (vármegyei és községi), a IV. (városi) és a XXI. (lakásügyi) osztály tartozott, a szerzők azt állítják, hogy a BM 3410/1944. eln. sz. rendeletben alá rendelték a gettósító és deportáló csendőri egységeket. (160.)⁴³ Az eredeti rendeletben viszont egyetlen szó sincs sem csendőrökről, sem rendőrökről, csak a zsidók kitelepítésével, táborokban elhelyezésével kapcsolatban felmerülő és más osztályok ügyköréhez nem tartozó ügyeket rendeltek Endre alá.⁴⁴

Endre határidő-naplójában csak az szerepel, hogy 1944. április 14-én találkozott Eichmann-nal. A szerzők azt is tudni vélik, hogy „véltetően a hamarosan kezdődő gettósítás részleteit tisztázták.” (176.) Több mint valószínű, hogy pontosan erről egyetlen szót sem beszélgettek. Azt mind a ketten nagyon jól tudták, hogy a zsidók „gettózása” egyes források szerint 15-én, mások sze-

⁴⁰ Uo. 90, 91. Baky László kihallgatása, 1945. december 18.

⁴¹ A valóságban ő elnökölt, mint láttuk az április 7-i és 19-i, valamint a május 25-i értekezleten is. Utóbbin az úgynevezett III. deportálási zóna (II. és VII. csendőrkerület) zsidótlanításáról volt szó. Tudjuk, hogy ott volt a szegedi (június 10.) és siófoki (június 22.) deportáló értekezleten is. Uo., 92–93. Baky László kihallgatása, 1945. december 18.

⁴² Uo. 96. Baky László kihallgatása, 1945. december 18.

⁴³ Egyébként tévesen, 3140-es számmal ellátva utalnak a rendeletre. (160/265. j.)

⁴⁴ Vádirat 1, 312–313.

rint 16-án Kárpátalján megkezdődik. Ennek „részleteinek” kimunkálása, a végrehajtás megszervezése a helyi hatóságok, fő- és alispánok, polgármesterek, főszolgabírák, csendőrkerületi parancsnokok, tiszti orvosok stb. feladata volt. Eichmann amúgy sem ismerte a magyarországi helyi viszonyokat, és volt egyéb gondja-baja, mintsem éppen a gettózás technikai részleteiről fecsegen. Ráadásul itt és most, a vidéki zsidók gettóba, gyűjtőtáborokba zsúfolása kapcsán az eddig nagyszerű szervezőként, tapasztalt közigazgatási szakemberként (egyébként joggal) ábrázolt Endréről a szerzők hirtelen kiderítik, hogy naiv, a közigazgatáshoz, nagyobb embertömegek mozgatásához cseppet sem értő alakról van szó. Akit hiába figyelmeztettek már az április 7-i értekezleten,⁴⁵ hogy milyen hatalmas közigazgatási, egészségügyi, járványügyi, élelmezési stb. problémákat fog okozni, ha néhány hét leforgása alatt ezreket, tízezreket zsúfolnak szűk táborokba, téglagyárak területén hevenyészve megszervezett gyűjtőtáborokba, csak most jön rá arra, hogy a gettóban, gyűjtőtáborokban borzalmas a zsúfoltság, a zsidók éheznek, nincs elegendő gyógyszer, ivóvíz, latrina stb. (176.) Endre társa, legújabb kedves jó barátja, Eichmann is nyilván most látott életében először gettót, gyűjtőtábort, még soha nem olvasott jelentéseket légeréről, gettókról. Endrének magának ezek szerint szemleútra kellett mennie, hogy saját szemével győződjön meg arról, hogy pl. ha sertésólakba zsúfolnak zsidókat, az nem jelent számukra komfortos elhelyezést. (176–177.) Az egyébként a PRO-kihallgatásai alkalmával, majd a népbíróság előtt is gyáván, gátlástalanul hazudozó Endre országos szemleútrjáról visszatérve (április 24-től május 1-ig járta a vidéki gettókat, gyűjtőtáborokat), Budapesten azt állította, hogy „tényleg tarthatatlan a helyzet”. Ez igaz volt, de ezt a helyzetet éppen ő és Baky, Eichmann-nal és stábjával szorosán együttműködve, mozgósítva a magyar közigazgatási apparátust, a csendőrséget és a rendőrséget, szántsándékkal idézte elő. Endre azt állította, hogy körülbelül még egyszer annyi a zsidó lakosság létszáma, mint amennyire számítottak. Ez persze hazugság volt, az 1941-es népszámlálás adatait ők is jól ismerhették, és tudhatták előre, hogy az egyes falvakból, városokból, járásokból körülbelül hány fő zsidóra „számíthatnak”. 1944. április 15–16-ától Magyarországon százezreket zsúfoltak össze gettóban, gyűjtőtáborokban. Az emberek, mint már említettük, legfeljebb 14 napi élelmiszert vihettek magukkal. A fennmaradt dokumentumokban, rendeletekben nyoma sincs annak, hogy bárki fölvetette volna: Magyarországon kellene dolgoztatni a zsidókat, nem deportálni őket. Logikátlanak, sőt létszerűtlennek tűnik úgy „szeparálni” több százezer embert, hogy megfosztják őket minden hasznos munkavégzési lehetőségtől, viszont élelmezésük minden terhe a magyar hatóságok feladata lenne.

Endre határidőnaplója mellett „az április 22-én döntött el mindent Endre”-(hipo)tézis melletti legerősebb érv néhány ekkoriban keletkezett német diplomáciai jelentés. Ezek figyelmes (újra)olvasása viszont nem támasztja alá a szerzőpáros heurisztikusnak vélt állítását. Sztójay valóban, a Honvédelmi Minisz-

⁴⁵ Az Endre-Baky-Jaross per, 89. Baky László kihallgatása, 1945. december 18. Baky említette meg a népbíróság előtt, hogy az április 7-i értekezleten: „A helyi hatóságok vezetői részéről különféle nehézségeket vetettek fel.”

tériummal karöltve, először belement abba, hogy 50.000, sőt 100.000 munkaszolgálatost átadnak a németeknek.⁴⁶ A németek számára csak ürügy volt az 50.000–100.000 munkaszolgálatos követelése. A nácik, amikor úgy értesültek, hogy néhány tízezer munkaszolgálatos zsidót a magyarok hajlandók átadni, azonnal tiltakozni kezdtek. Ha valamire nem készültek föl a náci illetékesek, akkor az 50.000–100.000 férfi zsidó kényszermunkás fogadása volt. Kaltenbrunner, amint értesült arról, hogy 50.000 magyar munkaszolgálatos zsidót kellene elhelyeznie, azonnal közölte a náci Külügyminisztériummal, hogy ilyen tömegű zsidó foglalkoztatására csak zárt táborban kerülhet sor. Majd az egész „Arbeitsjude” [munkás-zsidó]-ötletet sutba vágta. A szerzőpáros által nagy hangsúllyal, szinte döntő kiegészítő bizonyítékként kezelt 1944. április 23-i Veessenmayer jelentés nem szól másról, mint arról, hogy a német követ végre, egy hét késéssel értesült arról, hogy április 16-án megkezdődtek a „gettózási munkák”. Arról is tájékoztatást kapott, hogy május 15-től napi háromezer zsidót fognak elszállítani, és a „rendeltetési állomás Auschwitz” lesz.⁴⁷ Veessenmayer is megértette, hogy mostanra elhárultak az akadályok a magyar zsidók szervezett, tömeges deportálása útjából. Nem új döntés született arról, hogy a zsidókat deportálják, mint azt a szerzőpáros megpróbálja elhitetni, hanem azt döntötték el valamikor április második felében, hogy a nácik egyelőre lemondanak a magyar munkaszolgálatos zsidókról, fontosabb az ország „zsidótlanítása”. Az április 4-én megfogalmazott, legépett és április 7-én az illetékes csendőri, rendőri, közigazgatási vezetőknek szétesztott 6163/1944. BM VII. res. rendeletben foglaltaknak megfelelően a keleti határszéleken kezdik a gettózást, majd a deportálást, hogy lehessen hivatkozni arra, hogy a Vörös Hadsereg előrenyomulása által fenyegetett területeket kell először „zsidómentessé” tenni.

Ami április 22-e tájékán eldőlhetett, az nem az volt, hogy a magyarországi zsidókat deportálják-e, vagy sem, hanem az, hogy előbb a vidéki zsidókat viszik ki az országból, zömüket Auschwitz-Birkenaubá, majd csak utánuk mehetnek a munkaszolgálatosok. Utóbbiak átadásához nem kellett volna kiadni a 6163/1944. BM VII. res. rendeletet, nem kellett volna országszerte gettókba, gyűjtőtáborokba terelni a zsidókat, és főleg nem kellett volna Eichmann és egész stábját Budapestre vezényelni. A szerzők a 6000/1944. BM VII. res. rendeletet (április 19.)⁴⁸ idézik, de úgy tesznek, mintha most vennék észre, hogy Magyarországon (tegyük hozzá: miként Európa oly sok más országában) a zsidókérdés „országosan és intézményesen lesz megoldva”. Nem mintha a 6163/1944. BM VII. res. rendelet nem azzal kezdődött volna, amit egyébként Endre március 31-én fentebb már idézett újság-nyilatkozatában is kimondott: az országot meg fogják tisztítani a zsidóktól.

A szerzőpáros érdemben nem tárgyalja, hogy az elmúlt évtizedben lezajlott egy kisebb történész-vita Magyarországon is, jó két évtizeddel a hasonló témájú amerikai történész vita után. Amikor New Yorkban 1981-ben megjelent

⁴⁶ Karsai László-Molnár Judit szerk.: A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíró előtt. 1956-os KHT, Budapest, 2004, 249/255. j.

⁴⁷ A Wilmstrasse és Magyarország, 836.

⁴⁸ Vádirat 1, 187–190.

R. L. Braham magyar holokauszt történeti monográfiája első kiadása, a *New York Review of Books*-ban Deák István „Az ijesztő végkövetkeztetés. Túlélheték volna a magyar zsidók a holokausztot?” – címmel írt nagy vitát kiváltó recenziót a könyvről. Deák „ijesztő” végkövetkeztetése az volt, hogy ha Magyarország, miként Románia, huzavona nélkül, sőt lelkesedést mutatva akkora haderőt, és annyi nyersanyagot, élelmiszert bocsát a németek rendelkezésére, amennyit csak követeltek, akkor el lehetett volna kerülni a megszállást. Majd a megfelelő pillanatban, a katonai helyzettől függően át kellett volna állni a szovjet oldalra. A különbéke-kötésre irányuló óvatos kísérletek, és különösen az, hogy 1943-ban a magyar kormány nem volt hajlandó további, jelentős nagyságú csapatokat küldeni a keleti frontra, közvetve és közvetlenül megpecsételte a magyar zsidók sorsát, mert ezek az akciók provokálták ki az ország német megszállását. Tehát ebben a különleges történelmi helyzetben a magyar zsidók érdekei ellentmondásban álltak a Szövetségeseknek azzal az érdekével, hogy minél előbb megnyerjék a háborút. A német megszállás bekövetkezése után nem volt többé lehetőség a zsidók megmentésére.⁴⁹

2004-ben, a magyar holokauszt 60. évfordulójára emlékezve nemzetközi történész-konferenciát rendeztek Budapesten. A konferencián Christian Gerlach és Varga László azt az álláspontot képviselte, hogy a németeknek nem volt kész tervük, sőt, komoly szándékuk sem valamennyi magyar zsidó deportálására, ilyen tömegű (saját, téves számításaik szerint kb. egymillió) zsidó elszállítását nem tervezték, nem készítették elő. Gerlach és nyomában Varga úgy vélte, hogy a németek esetleg kevesebbrel is megelégedtek volna: gettósítással és az országon belül felállítandó gyűjtőtáborok létesítésével, azaz a zsidó és nem-zsidó népesség teljes szétválasztásával, mint Lengyelországban, 1942 előtt és természetesen néhány tízezer munkaszolgálatossal.

A németek csak akkor döntöttek a magyar zsidók totális deportálása mellett, amikor látták, hogy a magyar hatóságok készek a kollaborációra és komoly társadalmi ellenállásra sem kell számítani. „A magyar kollaboráció vált tehát ismét a történészvita kulcskérdésévé – csak éppen ellenkező konzekvenciákkal, mint a nyolcvanas években: Aly, Gerlach és Varga álláspontjából az következik, hogy a zsidók akkor élhették volna túl még a német megszállás időszakát is, ha a magyarok *nem kollaborálnak* a megszállókkal.” – állapította meg az új magyar holokauszt történész vitát is ismertető, elemző Kovács András.⁵⁰ Kicsit árnyalva az elemzést ehhez hozzátehetjük, amit egyébként Kovács András is megállapított, hogy a magyar zsidók nagyobb számban akkor élhették volna túl a holokausztot, ha 1944 előtt lelkesebben kollaborálunk a németekkel és a megszállás után kevésbé lelkesen működünk együtt velük. Ahogy Horthy döntése kellett a magyarországi zsidók deportálásához, azáltal, hogy a helyén maradt,

⁴⁹ A vitát ismerteti és elemzi: Kovács András: Az ijesztő végkövetkeztetés. In: Buksz, 1990/1. sz. 74–78.

⁵⁰ Kovács András: A magyar holokauszt és a történészek. In: Kovács András: A Másik Szeme. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008, 299–316. idézett rész: 314. Lásd még: Karsai, László: Could the Hungarian Jews survived the Holocaust? New answers to old questions. In: Andras Kovacs, Michael Miller (eds.): Jewish Studies at the CEU 2004–2005.; Vol. IV. CEU Jewish Studies, Budapest, 2006. 63–78.

egyedül ő volt abban a helyzetben, hogy 1944. július 6-án le is tudta állítani, pontosabban időlegesen felfüggeszteni a további deportálásokat. Némileg kárkirozza a Kádár-Vági szerzőpáros fő tételét: ha Endre László abban a helyzetben volt, akkora hatalma, befolyása volt, hogy eldönthette, valamennyi magyar zsidót deportáltatja az országból, akkor ugyebár ugyancsak ő volt az, aki 1944. július 6-án utasítást adott Horthynak, hogy állítsa le a további deportálásokat. Az állítás nyilvánvalóan abszurd: államtitkárok, SS alezredek a végrehajtó apparátus fontos tagjai, de soha, sehol nincsenek és 1944-ben Magyarországon sem voltak döntéshozó pozícióban.

A Kádár-Vági szerzőpáros könyvét letéve az olvasó talán eltűnődik, mi végre volt ez a rengeteg erőfeszítés, miért próbálták a szerzők bebizonyítani, hogy nem Hitler, illetve Horthy szintjén, hanem BM-államtitkári, SS alezredek szinten dőlt el, hogy a magyarországi zsidókat deportálják? Talán az a nyilván határtalan öröm motiválhatta őket, hogy a kezükbe került Endre László rég elveszettnek hitt határidőnaplója? Amelyet egyébként gondosan meg is tartanak maguknak, eszük ágában sincs valamelyik levéltárban, mondjuk a MOL-ban, az Endre-család levéltári gyűjteményében elhelyezni. Még attól is óvakodnak, hogy akár egy-két lapot facsimilében közlétegyenek belőle. Nagyon büszkék erre a dokumentumra és azt próbálják, önmagukkal nyilván sikeresen elhitetni, hogy nagyon értékes, perdöntően új információkat tartalmazó kincs került a birtokukba. Ez a könyvük erről nem tudja a figyelmes olvasót meggyőzni.

THE FINAL INABILITY TO DECIDE

by László Karsai
(Abstract)

The present review examines the most recent book of two talented young historians, Gábor Kádár and Zoltán Vági. The authors have come across the desk diaries of László Endre, one of the state secretaries of domestic affairs in 1944, and on this basis they argue that on 22 April 1944 it was Endre himself (together with his friend, Adolf Eichmann SS Obersturmbannführer) who decided at the family estate of the Endre family at Szentkút on the deportation of the entire Hungarian Jewry. The reviewer aims to prove that the authors have an insufficient knowledge of the Holocaust in Europe and Hungary, and overemphasise beyond measure the role played by individual persons, and in particular by László Endre, in the course of events. The lack of international perspective, and the mistake frequently committed by biographers, which consists in their making their heroes appear larger than they actually were, accompanied by a selective and manipulative approach to the sources, have together resulted in highly disputable and, in the decisive question, erroneous, conclusions.